

ПОЛІТИЧНА ІНДОКРИНАЦІЯ ЯПОНСЬКИХ СОЛДАТІВ І ОФІЦЕРІВ У РАДЯНСЬКОМУ ПОЛОНІ (1945 – 1949 рр.)

Під час короткочасної радянсько-японської війни в серпні-вересні 1945 року було полонено 656871 японського солдата і офіцера¹. З перших днів полону вони потрапляли у сферу уваги політичних органів радянських збройних сил. Для пропагандистського впливу на них уже у вересні 1945 р. за рішенням ЦК ВКП(б) організовано редакцію газети „Ніхон Сімбун” („Японська газета”). У політичних управліннях далекосхідних фронтів, а з вересня – військових округів на базі наявних структур створено спеціальні відділи, що мали вести політичну пропаганду серед японських військовополонених. Координувало їхню роботу, а також визначало зміст і напрями пропаганди Головне політичне управління РСЧА (ГоловПУр). Відомо, що це управління в радянській політичній системі працювало на правах відділу ЦК ВКП(б) і мало великі права.

Пропаганда серед військ і населення супротивника велася і в ході війни, проте тепер радянським спеціальним органам потрібно було увідповіднити свою діяльність до нових умов і особливостей контингенту, на який вона спрямовувалася.

Перше спілкування політорганів з полоненими показало, що японська армія, навіть у полоні, – це не деморалізована вояцька маса, свідомість якої можна було б легко змінити. Зберігаючи свою структуру й національні військові традиції, вона лишалася динамічним, готовим гостро реагувати на спроби радянського проникнення організмом,

цілість якого визначалася військовим укладом, виробленим багатовіковою японською історією.

Проведення за допомогою анкетування масових політичних опитувань полонених дало змогу радянським офіцерам дійти цілком певних висновків. Перше опитування засвідчило „політичну незрілість” більшості опитаних – „ми стикаємося з політичною відсталістю і тупим автоматизмом солдатів”. Виявивши антиамериканську настроєність полонених, організатори опитування водночас підкреслювали, що „значна частина солдатів настроєна вороже й проти СРСР”. Те, що це не діставало підтвердження в анкетах, політпрацівники пояснювали почуттям страху полонених перед репресіями в разі встановлення прізвища автора анкети. Протоколи допитів і анкети, заповнені японськими солдатами й офіцерами під час опитувань, показують, що весь генеральський і офіцерський склад, за незначними винятками, і більшість солдатів залишилися на своїх старих позиціях. Вони заперечували факт поразки Японії у війні й пояснювали своє роззброєння тільки тим, що виконали наказ Імператора, якому армія мусила беззаперечно коритися. Виходячи з цього, більшість не вважала себе за полонених, а лише за інтернованих. Скажімо, підпоручник 29-го армійського інженерного полку Сакеї Тосіб твердив: „уживання термінів „капітуляція” і „полонений” ображають японців. Доречніше було б називати нас

інтернованими". Командир 88-ї піхотної дивізії, що дислокувалася на Південному Сході, генерал-лейтенант Мінекі Тейгіро і його начальник штабу полковник Судзукі були ще категоричнішими у висловлюваннях і, певно, не вважали себе ні за полонених, ні за інтернованих: „Ми і наші війська тільки виконували наказ Імператора про припинення опору, але в полон не здавалися. Якщо Імператор знову накаже воювати, то ми, не задумуючись, виконаємо наказ Імператора і розпочнемо війну. Капітулював уряд, а не армія. Армія лише виконала волю Імператора”².

Спираючись на результати опитувань, органи спеціальної пропаганди остаточно переконалися: „японські самураї роззброєні матеріально, але не духовно. Армія живе старими імперіалістичними ідеями і більша частина армії віддана цим старим ідеям”. Вони також зауважили, що „величезна частина полоненої солдатської маси політично неграмотна і стоїть осторонь політичного життя”. Виходячи з цього, вони зробили трохи несподіваний висновок: „перед нами відкривається широке поле діяльності для пропаганди всепереможних ідей. Плоди вміло поставленої пропаганди не змусять на себе довго чекати й столицею окуплять нашу працю”³.

Залишалось вміло вкласти свій „капітал” (комуністичні ідеї) і дістати швидкий „прибуток” (комуністів, активістів і їхніх прихильників з позитивною настроєністю до СРСР). Такий висновок можна розцінити як оголошення ідеологічної війни. Курс був узятий, попереду відкривалося широке поле для застосування методів ідеологічного тиску і терору. Війна тривала.

З самого початку політична робота в середовищі військовополонених мала роз’яснювальний характер. У бесідах з ними переважно йшлося

про війну, що тільки-но скінчилася, про Червону армію та її визвольну роллю, а також про життя в Радянському Союзі. Однак недостатня кількість знавців японської мови серед офіцерів-пропагандистів і неналагодженість спочатку систематичної і цілеспрямованої роботи не сприяли досягненню високої результативності пропаганди. І все ж таки серед полонених почали виявляти себе „демократично настроєні солдати”. Часом вони об’єднувалися в групи. Одна з них під назвою „Таєкай” у складі 48 матросів і солдатів виникла в Порт-Артурі. Здебільшого такі організації і групи народжувалися попервах як вияв протесту солдатів проти жорстокого поводження з ними їхніх офіцерів. На цій основі постала й згадана організація.

Хоч як дивно, але „Таєкай” не помітили й не спробували використати, як інші подібні організації, у своїх цілях радянські пропагандисти. „Таєкай” розпалася, а її керівник матрос Маріда зазнав переслідувань від японських офіцерів.

Лише після повернення з Маньчжурії відділів спеціальної пропаганди політичних управлінь далекосхідних фронтів для роботи серед військовополонених політична діяльність набула осмисленого, організованого й планомірного характеру. Свою роботу, в таборах уже на території СРСР, вони розпочали з виявлення „прогресивних елементів” за допомогою „дзоданкай” – співбесід. Завдяки індивідуальним бесідам удавалося краще визначити політичні погляди військовополонених, що сприяло ширшому залученню виявлених прогресистів до політичної роботи. „Прогресивні елементи” допомагали політпрацівникам створювати газетні вітрини, вивішували за їхньою вказівкою газети, робили підшивки „Ніхон Сімбун”, добирали читців для колективних

читань цієї газети, організовували випуск стіннівок, знаходячи для них редакторів і дописувачів.

Поступово коло їхніх обов'язків розширювалося. Вони стали виділяти художників для малювання плакатів, оформлення гасел як на політичні, так і на виробничі, побутові теми, добирали ініціаторів художньої самодіяльності, створювали концертні групи, шахово-шашкові гуртки й організовували інші види дозвілля. Власне кажучи, цим і обмежувалася політико-виховна робота в таборах японських військовополонених у першому півріччі 1946 р.

Результатом цього періоду діяльності політорганів було те, що „політпрацівники руками самих військовополонених з-поміж прогресивно настроєних елементів розпочали політико-виховну роботу серед основної маси військовополонених японців”⁴.

Хоча політпрацівникам і вдалося перетягти декого з військовополонених на свій бік, однак робота, яку провадив актив, не давала відчутних результатів. А проте окреслилися й певні зрушення: потерпаючи від інформаційного голоду й прагнучи дістати бодай якусь звістку про події на батьківщині, військовополонені почали виявляти цікавість до поширюваної в таборах інформації. Знаючи це, політпрацівники подавали інформацію у вигідному для себе світлі, старалися накинути свої погляди військовополоненим. Зрештою це спричинилося до зміни у свідомості частини з них, появи нового мислення.

Під впливом пропаганди військовополонені стали об'єднуватися в різні групи, такі як „Прихильники демократизації Японії”, „Демократична ліга”, „Антимілітаристська група”. Цей, такий бажаний для них, рух політпрацівники вважали за потрібне всіляко підтримати й очолити, спрямувавши його в належне річище. З цією метою редактор газети

„Ніхон Сімбун” майор М. Коваленко запропонував створити „Демократичну лігу японських солдатів”, причому всю роботу, пов'язану з організацією ліги, мали провести японці, зокрема працівники редакції „Ніхон Сімбун”, „як найбільш підготовані й демократично настроєні”⁵.

Своїми намірами він поділився з працівниками відділу в справах військовополонених управління МВС по Хабаровському краю. Вони не тільки підтримали цю ініціативу, а й дібрали з-поміж полонених генералів, офіцерів і солдатів кандидатів до керівного складу майбутньої організації. Схвалити створення ліги й дати відповідні вказівки мала Москва, відтак планувалося розпочати підготовку маніфесту й статуту організації, розробити її структуру. Та цим планам не судилося здійснитися.

Для надання рухові одноцілості й належної спрямованості радянське командування дозволило створювати з прорадянських угруповань полонених гуртки друзів газети „Ніхон Сімбун” („Томонокай”).

У зверненні до військовополонених, вміщеному в газеті у травні 1946 р., її редактор закликав членів „Томонокай” „широко розгорнути просвітню роботу в таборах з популяризації демократичних ідей і водночас боротися з будь-якими проявами мілітаристської ідеології і підступами реакційних елементів”⁶. Пропозиції газети щодо організації роботи гуртків „Томонокай” не випадково збігалися із завданнями, що стояли перед політпрацівниками таборів. Саме вони й організовували роботу гуртків і керували діяльністю їхнього активу.

Поза тим радянські чинники ініціювали процес розшарування маси військовополонених, передусім відокремлення рядових солдатів від офіцерів, ліквідацію традиційних військових порядків і встановлення „демо-

Політичне інформування японських військовополонених

кратичної дисципліни". „Ніхон Сімбун” називала це боротьбою „демократично спрямованих елементів у таборах з офіцерами-реакціонерами”. Газета описувала перипетії цієї боротьби на своїх шпальтах, серед іншого публікувала листи військовополонених, у яких ті повідомляли про різні заходи щодо демократизації табірнього життя, скасування традиційних поклонів, відмовлення від п’яти самурайських гасел, що раніше спільно проголошувалися після вечірньої перевірки, усунення реакційних офіцерів з їхніх посад, скасування подекуди офіцерських та інших звань, зняття з себе знаків розрізнення і припинення військового вітання офіцерів тощо.

Зважаючи на пропагандистський характер газети, слід мати на увазі: багато що з переліченого фабрикувала сама редакція, видаючи бажане за дійсне. Щоб створити враження масштабності руху, поодинокі факти видавалися за масові. Тим часом у початковий період ця боротьба обмежувалася двома таборами – 16-м у Хабаровську і 5-м у Комсомольську-на-Амурі⁷.

Японських військовополонених надзвичайно вразило рішення радянського уряду щодо їхньої репатріації, прийняте наприкінці 1946 р. З початком репатріації стало ясно, що для політпрацівників відкривається ще один напрям роботи – політичне забезпечення репатріаційної кампанії з включенням її в систему політичного тиску на військовополонених.

У широкому розумінні завдання полягало в тому, щоб використати репатріацію для активізації всієї діяльності щодо політичної індокризації японських солдатів і офіцерів. Сам процес репатріації став сигналом для політпрацівників, що сповіщав: час працює не на них. Це спонукало до радикального посилення політичної роботи серед військовополонених. Як стверджувалося в доповіді редактора газети „Ніхон Сімбун” М. Коваленка, „виникає небезпека, що японські військовополонені можуть повернутися до Японії з незачепленою чи ледь порушеною мілітаристською і фашистською ідеологією, виявляться робінзонами, які відстали від подій і стануть найреакційнішою частиною японської нації. Немає жодного сумніву в

*З піснею
„Акахата”
(„Червоний
прапор”) –
на роботу*

тому, що в даному разі більшість військовополонених після їхнього повернення до Японії опиняться в таборі реакції. На японських військовополонених може вплинути тільки сильна, добре продумана й аргументована пропаганда, бо система таборів і робочих батальйонів, а також їхня внутрішня організація, власне кажучи, нічим не відрізняються од тієї, що існувала в японській армії до капітуляції. Японський офіцер, як і раніше, є господарем становища, солдати в усьому коряться своїм офіцерам, вплив офіцерів на солдатів надзвичайно великий⁸. За таких умов, відзначав М. Коваленко далі, – „дуже важко, майже неможливо розпропагувати колишню Квантунську армію”. Зважаючи на це, політичні органи дійшли логічного висновку: не усунувши офіцерів і не змінивши взаємин у таборах, годі сподіватися досягти реальних результатів у політичній роботі.

У радянських таборах японські офіцери прагнули зберегти серед солдатів „мілітаристичну ідеологію”, тобто вірність військовій присязі, високий рівень військової дисципліни, за тогочасним радянським

означенням – „їхню рабську покору офіцерам, як це було в японській армії до її капітуляції”. До другої половини 1946 р. офіцери, та й узагалі прихильники японських військових традицій, боролися не так із солдатами, як з радянськими пропагандистами й окремими військовополоненими, що піддалися їхньому впливові. У цей час офіцери відкрито діяли навіть у присутності радянської адміністрації, яка цікавилася насамперед виконанням виробничих планів. Вони нищили примірники газети „Ніхон Сімбун”, забороняли своїм солдатам читати це видання, твердячи, що там неправдиво висвітлюються події в Японії, друкуються лише пропагандистські матеріали, натомість намагалися організувати випуск „нелегальних” стіннівок, контролюючи їхній зміст.

Свою позицію офіцери висловлювали в наказах. Так, командир 518 окремого робочого батальйону (ОРБ) виступив перед офіцерами з вимогою „тримати солдатів у покорі, убезпечити їх від впливу комуністичної пропаганди, будь-що зберегти залізну дисципліну й доставити в Японію сильну духом і боездат-

ну військову частину"⁹. Очевидно, що в цей час саме вони були господарями становища попри відчутний тиск радянської пропаганди.

Японський командний склад масово й відкрито погрожував солдатам, які виявляли інтерес до газети „Ніхон Сімбун” або ж робили будь-які несанкціоновані послуги радянській адміністрації та політорганам. Висловлювання на кшталт „той, хто став комуністом або членом „Томонокай”, додому не поїде, а якщо й поїде, то дорогою його викинуть у море”, що належали старшині Хараува з 23-го табору, були тоді звичними.

На порушників чекала кара. Попервах це були бойкот, побиття кийками, важкі роботи, гауптвахта, відсилення до іншого табору. Командир батальйону в 5-му таборі Отамі, зібравши командирів сотень і чот, розпорядився посилати демократично настроєних солдатів на найважчі роботи й ігнорувати їхні скарги. А якщо начальник табору запитуватиме, чого не виконується виробничий план, відповідати, що винні в цьому демократи.

З другої половини 1946 р. напруження боротьби зростало. Скерований радянськими політорганам процес розшарування маси полонених на „реакціонерів” і „демократів” поглиблювався. Посилувалася ідеологічна поляризація. Однак успіх демократів залежав від наявності сильного активу й великого впливу радянських інструкторів. Де цього не було, „демократично настроєні солдати” не зважувалися відверто виступати проти своїх офіцерів.

Відповіддю на спроби протидіяти зусиллям радянських політорганів стало загострення ідеологічної нетерпимості. Тепер реакційними вважалися не тільки прагнення японських військовиків зберегти у своєму середовищі старі порядки чи випадати проти газети „Ніхон Сімбун” – го-

ловного рупора радянської пропаганди, а й дії і навіть висловлювання, що не відповідали класовій ідеології. Розпочалася тотальна ідеологізація мислення полонених. У газеті і в бесідах, лекціях радянських пропагандистів підносилася компартія Японії, усі події оцінювалися, виходячи з положень марксизму-ленінізму. Лише відданість проголошеному демократичному рухові могла дати полоненим на якийсь час спокій.

Слід зазначити, що багато в чому становище членів радянського суспільства і японських військовополонених у таборах було подібним – і одні, і другі перебували в замкнутому, суворо контрольованому середовищі, у якому не було вільного потоку інформації, поширювалися лише цензуровані новини, а будь-які вияви власної думки з суспільно значущих питань переслідувалися, носії ідеології, що не відповідала офіційній, зазнавали репресій. Зрештою й ідеологічний вплив на військовополонених, зокрема репресивними засобами, забезпечував той самий апарат, який працював з власним населенням.

Репресії, що становили складову частину внутрішньої політики тогочасного СРСР і мали на меті усунення політично й ідеологічно ненадійного елемента, підтримання повсякчасного загального страху й посилення „революційної пильності”, було поширено й на японських військовиків. Уже з перших днів полону під приводом виявлення військових злочинців проводилася фільтрація полонених. З 1947 р., на настійну вимогу політорганів, почали застосовуватися репресивні заходи як ефективний засіб боротьби з опором полонених, надто офіцерів.

Щоб подолати ідеологічний, моральний і психологічний опір полонених, найперше потрібно було зламати військову дисципліну, яку передусім обстоювали офіцери й старі

солдати. „Військовополонені особливої категорії” – саме так називали в офіційних документах МВС СРСР прихильників японських військових порядків. Ці полонені радянську пропаганду розглядали як пропаганду. Вони роз’яснювали солдатам її політичну спрямованість і демагогічний характер. Тож першого удару було завдано саме по цій категорії військовополонених.

У лютому 1947 р. міністр внутрішніх справ видав наказ № 0300, у якому рекомендувалося усунути від керівництва солдатами всіх офіцерів, їх мав замінити демократично настроєний актив. А до того належало виявити всіх антирадянськи і реакційно настроєних військовополонених та ізолювати їх у таборах особливого режиму. Таким чином узаконювалися політично мотивовані чистки серед військовополонених.

Тепер досить було одного необережного слова, щоб потрапити до розряду реакціонерів, а то й опинитися в режимному таборі. Приміром, лікар капітан Фузікава, як зазначалося в одному з донесень радянських політорганів, доводив у вузькому колі, що японська культура найвища, а японська медицина – найкраща у світі, протиставляв японську систему радянській. Відтак було вжито заходів щодо його ізоляції від решти полонених. Така сама доля спіткала й офіцера Тадзіма, що теж виявився патріотом своєї країни. За це його запроторили до 14-го режимного відділення 99-го табору МВС СРСР у Караганді.

1947 рік став роком організаційного оформлення й початку активної діяльності репресивної системи в таборах японських військовополонених. З одержанням наказу № 0300 розгорнулася планомірна робота й щодо перевірки всіх полонених, які обіймали будь-які посади в окремих робочих батальйонах,

заміни та ізоляції тих, хто вів „активну реакційну діяльність”.

У липні 1947 р. з окремих робочих батальйонів Далекосхідного військового округу в табори МВС було відправлено 96 японських офіцерів¹⁰. Під час чисток з 24 листопада до 18 грудня 1947 р. з ОРБ Приморського військового округу вислано й ізолювано в таборах МВС 350 – як зазначалося в тогочасних документах – „замаскованих реакціонерів, що займалися прихованою реакційною й антирадянською діяльністю” і серед них – 188 кадрових офіцерів¹¹.

Скажімо, якщо поручника Куба Тадео заарештували за те, що він був співробітником японської військової місії і закінчив розвідчу школу в Харбіні, то військовополоненого Нісіда Сосаку – тільки за те, що був сином „великого поміщика, який мав 50 гектарів землі і кілька заводів”.

Та це був лише початок. У першому кварталі 1948 р. комісія політуправління військ на Далекому Сході перевірила склад військовополонених, що обіймали адміністративні посади. У висліді цієї роботи виявлено 572 особи, які „вели підривну роботу”. 365 з них відправили до режимного табору МВС. Проте вже в червні того ж року довелося заарештувати ще 96 осіб, а у вересні оперуповноважені відділу в справах військовополонених та інтернованих Управління МВС Приморського краю заарештували 123 „реакційно настроєних військовополонених, що не підлягали репатріації”. Їх ув’язнили в особливому режимному таборі МВС № 16. Так само вчинили ще з 248 військовополоненими, заарештованими в жовтні 1948 р. За роки репатріації в одному тільки 380-му транзитному таборі було затримано й відправлено до режимних таборів 665 осіб.

На прикінцевому етапі роботи з полоненими, у лютому 1949 р., радянський уряд ухвалив рішення заверши-

ти виявлення „реакційних елементів” і залишити в таборах тільки тих, на кого були компрометуючі матеріали. У ході перевірки звільнено з режимних таборів 1664 військовополонених.

В усіх режимних таборах до останнього дня полону перебувало близько десяти тисяч японських військовополонених, на яких було зібрано „достатню” кількість компрометуючих матеріалів. Для більш як семи з десяти тисяч військовополонених особливої категорії серпень 1950 р. виявився щасливим – зібрані на них матеріали було визнано недостатніми і їх репатріювали. Решту „реакціонерів” засудив військовий трибунал МВС СРСР.

У здійсненні репресивних заходів радянським органам сприяла частина військовополонених, що піддалися політичній індокринації. З часом викриття „реакційних елементів” стало одним з головних завдань активу, який, за визнанням радянських чинників, „з власної ініціативи діяльно допомагав у цьому” табірній адміністрації й оперативним органам МВС. Водночас по кожному випадку викриття „ворожих елементів” активісти провадили роз’яснювальну роботу в масах. Зусиллями активу було викрито групи генерала Цуцумі Фусаки¹², Сато Масаджі, Уеяма, підпоручника Сігео Хамада, Мацуо Фудзіта, організації „Цісакура” („Кривава вишня”) на чолі з Дайдзо і Кондо, „Кацумей Дан” („Кривава помста”) та інші¹³.

Непримиренність активістів була такою затятою, що навіть коли їх уже відправляли на батьківщину, вони відмовлялися пливти на одному кораблі з „реакційними офіцерами”, яким не без їхньої участі довелося побувати в радянських режимних таборах. Члени антифашистського комітету на чолі зі старшим унтер-офіцером Сайто Содзі попросили тоді відкласти їхнє відплиття до наступного пароплава.

„Демократичний рух” серед військовополонених радянські політоргани розглядали як важливу передумову успіху масштабних політичних заходів. Однак на початок 1947 р. цей рух розвивався радше як внутрішньотабірний. Групи активістів в одному таборі не були пов’язані з активістами в інших таборах. Тож актуальним у 1947 р. стало завдання подолати роз’єднаність руху, надати діяльності активістів більшої організованості й дієвості. Допомогти цьому – задля посилення впливу на основну масу військовополонених – мало даліше розгортання політичної роботи в таборах.

Передусім було зміцнено інструкторський склад. У табори направляли інструкторами офіцерів, які пройшли мовну і спеціальну підготовку, і усували політично ненадійних та непрофесіоналів.

Створення політвідділів при табірних управліннях МВС сприяло не тільки розширенню мережі політичних органів, а й організаційному зміцненню політичної роботи. Радянські чинники вживали заходів до створення таких структур і серед полонених.

Усе це робилося відповідно до директиви Міністра внутрішніх справ СРСР № 112 від 7 червня 1947 р.¹⁴ Крім того, щоб підвищити організаційну роль й забезпечити діяльну участь „антифашистського активу” в політико-виховній і культосвітній роботі, міністр запропонував організувати в таборах, при апаратах з антифашистської роботи політичних відділів, пропагандистські групи, що склалися б з активістів, „підготованих вести пропагандистську роботу серед військовополонених”. Такі групи передбачалося мати в найближчих від політвідділу табірних відділеннях. Для політвідділів таборів 1-го типу кількісний склад групи становив 10 функціонерів, для 2-го типу – 5.

Директива МВС визначила й статус функціонерів – військовополонених, що виконували зазначені вище обов'язки, були в таборах розконвоювані, тобто мали право вільно пересуватися як по території табору, так і між табірними відділеннями. Вони діставали звичайну харчову норму, дарма що були звільнені від праці на виробництві. Щобільше, за проведену політичну роботу їм щомісяця виплачували 100 крб. грошової винагороди.

Ці заходи дали змогу згуртувати „демактив” навколо функціонерів і об'єднати його в єдиний фронт, керований радянськими політпрацівниками. Таким чином військовополонені, позбувшись керівництва своїх офіцерів, через актив, який забезпечував „демократичну дисципліну”, опинилися під проводом радянських офіцерів. 1947 року, уже в полоні, японська армія припинила своє існування.

У першій половині 1947 р., згідно з наказом міністра, у всіх таборах МВС було організовано постійні крайові курси підготовки „демактиву”, короткострокові курси при таборах, а також політичні школи при табірних відділеннях і робочих батальйонах. До жовтня, тобто за півроку, Хабаровські крайові курси закінчили 507 осіб, Читинські обласні – 512. Водночас при табірних управліннях діяли короткострокові курси. Лише в Хабаровському краї підготовку в них пройшли 11284 особи¹⁵. Отже, організаційну й кадрову основу для надання масовості „демократичному рухові” в таборах було закладено.

У серпні 1947 р. видано в перекладі японською мовою „Короткий курс історії ВКП(б)”. Тираж книжки розподілили по всіх таборах. У зв'язку з виходом „Короткого курсу...” з'явилися політшколи й гуртки, що мали на меті, знайомлячи військово-

вополонених з історією партії більшовиків, практикою революційної боротьби і соціалістичного будівництва, прищепити їм спосіб мислення, який ґрунтувався б на марксистсько-ленінському розумінні суспільних явищ.

Наприкінці 1947 р. МВС СРСР ухвалило створити в таборах військовополонених антифашистські комітети (АФК). Це рішення було прийнято з огляду на те, що піврічний досвід діяльності звільнених функціонерів засвідчив значні позитивні зрушення в політичній роботі, зростання активу й посилення суспільно-політичної активності полонених. Проте, як вважали політпрацівники, „досягнутий щабель демократизації свідомості військовополонених потребує дальшого розширення організаційних меж, у яких антифашистська громадськість військовополонених змогла б ще більшою мірою здійснювати свою організаційну й керівну ролі у формуванні суспільно-політичної думки маси військовополонених”¹⁶.

Інституту виборних функціонерів для розв'язання цих завдань уже було замало. До того ж виявилися хиби в методах і формах їхньої роботи. Функціонери ставали, за образним висловлюванням самих полонених, „офіцерами від демократії”. У їхній діяльності переважали елементи адміністрування, вони відривалися від основної маси полонених, замикалися в колі порівняно невеликих груп.

Щоб усунути виявлені хиби й забезпечити подальше піднесення „демократичного руху”, а також підвищити ролі активу в справі політичної індокриниції, було запропоновано в кожному табірному відділенні створити АФК з 5 – 8 осіб. За задумом організаторів, діяльність АФК мала сприяти розвитку серед військовополонених здорової критики і самокритики, а також вихованню їх

Будиночок для подячного листа

Скринька для подячного листа Й. Сталіну

„в істинно демократичному дусі”, виробленню в них навичок „демократичних” методів і форм роботи. Однак на практиці демократичні методи змішувалися з традиційними методами силового впливу.

Починаючи з 1948 року в середовищі військовополонених виникло таке явище, як „хіхан” – критика. Щось подібне було відоме радянським громадянам ще з 30-х років, коли їх за необережне чи помилкове висловлювання, неправильне цитування вождя, справжні чи уявні помилки прилюдно ганили, розбирали на зборах, висували всілякі політичні звинувачення, і це не минало для них безслідно, часто закінчувалося відвертою розпратою. Десь такого ж штибу „критики”, а власне нападок і знущань зазнавали від членів антифашистських комітетів і японці, дії чи висловлювання яких не збігалися з уявленнями активістів.

„Хіхан” став методом підтримання й зміцнення „демократичної дисципліни”, запровадженої 1947 року в таборах на протигагу традиційній військовій. Усунувши офіцерів не лише з командних постів, а і з таборів, актив захопив панівні позиції й придушував будь-які вияви непоко-

ри, непослуху і взагалі неправильної, з їхнього погляду, поведінки.

Не можна сказати, що радянське керівництво заплющувало очі на ці неподобства. Однак його позиція була двоїстою. З одного боку, на кількох нарадах у 1948 – 1949 рр. політпрацівникам таборів робилися зауваження за „недостатній контроль з їхнього боку за роботою АФК, що допускали образливі дії і знущання з деяких, на їхню думку, реакційно настроєних військовополонених”¹⁷, навіть наголошувалися політична шкідливість і неприпустимість перегинів у політико-виховній діяльності, яку провадили АФК. З другого боку, цими зауваженнями справа й обмежувалася. Жодного активіста не позбавили посади, вони далі отримували платню за роботу серед своїх співвітчизників.

Як приклад політпрацівники наводили факти, що їх вони виявили в 53-му таборі. Там у вересні 1948 р. „полоненого Сакаї активісти порядком „хіхан” били, водили голим вулицею, позбавляли їжі. 28 березня 1949 р. в 5-му відділенні того самого табору військовополоненого Хіяма піддали жорстокому „хіхан” як „реакціонера” за те, що він не з’явився

Подячний лист японських військовополонених Радянському урядові вручає І.Панову Онзай Слочи в клубі 22-го табору МВС. Серпень–вересень 1949 р., м. Оха

на збори. Дещо раніше у 8-му відділенні „хіхан” зазнав військовополонений Цукату за погану роботу. Пояснення Цукату, що він не може виконати план, бо не має трьох пальців на руці, активісти не взяли до уваги й оголосили його „реакціонером”¹⁸.

У 567-му ОРБ військовополонений Окада, зазнавши такої „критики”, намагався повіситися. Впродовж 1948 р. сталося кілька трагічних випадків унаслідок застосування жорстокого „хіхан”. Увечері 16 квітня 1949 р. трагічно обірвалося життя Кобаяси Кікусабуро, звинуваченого бригадиром Ідзато Кадзухіко¹⁹.

Радянські чинники, визнавши „політичну шкідливість” таких методів роботи АФК, кінець кінцем ужили заходів. Однак повністю „хіхан” з життя полонених не зник, оскільки це був невід’ємний складник діяльності „демократичного руху” в таборах.

Щоб продемонструвати ефективність своєї роботи, політпрацівники організували кампанію з підписання колективного листа до Й. Сталіна. Проект такого подячного листа розроблявся в надрах політуправління військ Далекого Сходу й редакції газети „Ніхон Сімбун”²⁰. Вони разом

з політвідділом управління МВС по Хабаровському краю розіслали проект для обговорення в усі табори МВС та ОРБ, а також транзитні табори на Далекому Сході. Політапарат і актив таборів збирали полонених на мітинги й збори, зачитували листа, а потім організовували його підписання. У звітах це характеризувалося як вияв політичного піднесення в середовищі військовополонених.

Почалося обміркування мистецького оформлення листа. Пропозицій до центрального пункту передплати „Ніхон Сімбун”, який був у 380-му транзитному таборі, надійшло стільки, що командування табору вирішило провести конкурсну виставку. Переміг проект Морії Комедзо. Він запропонував оформити листа у формі книжки на шовку, на обкладинці її вмістити японський ієрогліф з металу, що свідчило б про складену клятву. Лист належало покласти до скриньки, віко прикрасити барельєфом вождя, виконаного у сріблі.

*„Банзай!”
(„Ура!”)
Радянському
Союзові.
Прощальний
мітинг
у 30-му
таборі
репатріації.
Порт
Находка*

Скринька мала б міститися в японському національному будиночку, що його на руках несли б до Й. Сталіна військовополонені японці з червоним прапором попереду.

Усе це, за задумом автора й організаторів, символізувало б „мирне домашнє вогнище – мир, за який борються прості люди усього світу і серед них – трудящі Японії. Постагі репатріантів, що несуть будиночок з червоним прапором попереду, їхня бойова хода означають рішучість японських репатріантів самовіддано боротися за мир в усьому світі. Вся споруда символізує клятву, що її дають військовополонені товаришеві Сталіну”²¹.

Втїлювали проект у життя чотири творчі бригади з 55 осіб. Для даху будинку, по-мистецькому виготовленого із спресованої і пофарбованої в розчині кори коркового дерева соломи, полонені зібрали й висушили близько ста тисяч соломин. Про хід робіт щодня повідомлялося в усі табірні відділення.

Робота, пов’язана з підписанням і оформленням листа, завершилася 31 серпня 1949 р. За цей час було зібрано 66434 підписи, зшиті в 10 альбомів на 1120 аркушах²². З 31 серпня до 6 вересня 1949 р. в таборах про-

дилися вибори делегатів од військовополонених на міжкрайову конференцію для відправлення листа й подарунків Й. Сталіну. Проводи 65 обраних делегатів до Хабаровська, як повідомлялося в одному з тогочасних документів, „вилилися в неабиякі урочистості й радощі всіх військовополонених”.

7 – 8 вересня 1949 р. в Хабаровську на міжкрайовій конференції відбулася виставка подячного листа й подарунків Й. Сталіну від японських військовополонених. Усі експонати високо оцінили відвідувачі виставки – генерали й офіцери Ставки військ на Далекому Сході, а також партійне керівництво Хабаровського краю. На виставці були присутні й делегати з таборів. Листа й найкращі подарунки, що їх відібрало високе начальство, підполковник Одинцов повіз до Москви²³. Так закінчилася остання і при цьому наймасштабніша акція, проведена радянськими політпрацівниками серед японських військовополонених.

Отже, після масованої ідеологічної обробки впродовж усього періоду перебування в полоні, в умовах політичного й морального тиску й терору, багато військовополонених

*Посадка
військово-
полонених
на борт
японського
судна для
репатріації
на бать-
ківщину.
Порт
Находка.
1949 р.*

піддалися радянській пропаганді, у їхній політичній свідомості відбувся, як вважали радянські політпрацівники, вирішальний перелом.

Проте про перемогу тут не йдеться. Можна говорити лише про те, що радянським чинникам удалося накинути певній частині полонених елементи комуністичної ідеології. Водночас історично сформовані почуття та менталітет японців не могли змінитися й у полоні. Власне, в процесі здійснюваної радянськими органами щодо японських військовополонених політичної індокринації штучно насаджуваним ідеям радянської демократії, марксизму-ленінізму й пролетарського інтернаціоналізму протистояли японські національні ідеали, почуття і традиції.

ПРИМІТКИ

¹ Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (далі – ЦАМО РФ). – Ф. 67. – Оп. 32174сс. – Спр. 218. – Арк. 207.

² Там само. – Ф. 32. – Оп. 11306. – Спр. 683. – Арк. 285.

³ Там само. – Арк. 288.

⁴ Там само. – Оп. 11542. – Спр. 310. – Арк. 39.

⁵ Там само. – Спр. 117. – Арк. 71.

⁶ Там само. – Спр. 385. – Арк. 542.

⁷ Там само. – Спр. 310. – Арк. 43.

⁸ Там само. – Спр. 417. – Арк. 51.

⁹ Там само. – Спр. 310. – Арк. 47.

¹⁰ Там само. – Спр. 307. – Арк. 257.

¹¹ Там само. – Спр. 478. – Арк. 77.

¹² Державний архів Російської Федерації. – Ф. 9401с. – Оп. 12. – Спр. 258. – Арк. 99.

¹³ ЦАМО РФ. – Ф. 32. – Оп. 11542. – Спр. 232. – Арк. 290.

¹⁴ Там само. – Ф. 67. – Оп. 32608сс. – Спр. 354. – Арк. 263.

¹⁵ Там само. – Ф. 32. – Оп. 11542. – Спр. 310. – Арк. 67.

¹⁶ Там само. – Ф. 142. – Оп. 429094с. – Спр. 23. – Арк. 116.

¹⁷ Там само. – Оп. 106770сс. – Спр. 32. – Арк. 277.

¹⁸ Там само. – Ф. 32. – Оп. 11542. – Спр. 486. – Арк. 333.

¹⁹ Там само. – Ф. 142. – Оп. 429094с. – Спр. 22. – Арк. 395.

²⁰ Там само. – Спр. 21. – Арк. 103.

²¹ Там само. – Ф. 32. – Оп. 11542. – Спр. 457. – Арк. 297.

²² Там само. – Спр. 457. – Арк. 74.

²³ Там само. – Спр. 485. – Арк. 394.